Türkmen Dili

Doç. Dr. Mämmetdurdı Sarıhanov

Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 840-848

Türkmenistan Millî Bilim Enstitüsü Direktörü / Türkmenistan

Türkmen dili-Türkmenlerin dili. Bağımsız, tarafsız Türkmenistan devletinin devlet dili. Geniş anlamda tarihte dünya üzerine yayılan, kendini Türkmen olarak adlandıranların dili; dar anlamda Türkmenistan'da ve onunla sınırı olan yurtlarda yaşayan Türkmenlerin dili. Türkmen dili terimi bilim alanında, okul öncesi çocuk yuvalarında, orta ve yüksek okullarda ders olarak okutulan Türkmen edebî dilini de anlatır. Türkmen dilbilimin de *Türkmen dili* ve *Türkmen edebî dili* terimlerinin manaları farklıdır. Bunlardan birincisi Türkmen halkının konuştuğu konuşma dilini ifade etmekte, Türkmen edebî dili terimi ise ilmî bakımdan işlenen, söz üstadları tarafından süslenen, kadimden gelen edebî dilimizin esasında geliştirilen konuşma ve yazı dilini ifade eder. Türkmen dili bütün yerli özellikleri bünyesinde barındıran, günümüzde çoğunlukla halk çoğunluğunun belli derecede edebî dilin kaidelerine uymayan iletişim vasıtasıdır. Türkmen edebî ülke halkının dilinde kullanılan sözlerden, dil şekillerinden, birkaç asırlık tarihi olan edebî dilimizden ve Türkmenistan'ın siyasî, iktisadî, medenî merkezinin ve de onun civarındaki halkın konuşma dilinden meydana gelir.[1] Bu iki terimin birbirinin yerine kullanıldıkları yerlere rastlanır. Türkmen edebî dili anlamında Türkmen dili terimi kullanılır. Böylece Türkmen dili geniş manada 22 milyon dünya Türkmeninin, bu bağlamda Türkmenistan'da yaşayan 5 milyon Türkmenin dilidir.

Dilbilimi ile ilgili çalışmalarda Stavropol Türkmenlerinin dili için *truhmenskiy yazık,* Iraklı Türkmenlerin dili için Türkmen dili terimleri kullanılır.

Dilbilim gruplandırmalarına göre bakıldığında, Türkmen dili Altay dil ailesinin Türk dili grubunun Oğuz koluna girer.[2] Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve bazı Türk lehçeleri ile bir gruba giren Türkmen dili kendine has özelliklere sahiptir. Bu farklılıkların meydana gelmesinde Türkmenlerin komşu akraba ve diğer büyük diller ile olan tarihî ilişkileri, Türkmen halkının medenî gelişiminde kullanılan edebî dil, halk arasında çok kullanılan edebiyatın dili, Türkmenlerin millî özellikleri vb. şeyler etkili olmuştur.

Türkmen dilinde uzun ünlülerin bulunması ses bilgisinin en göze batan özelliklerinden biridir. Türkmen dilindeki uzunluklara Türkçe kökenli kelimelerde rastlanır ve bunlarda uzunluk anlam ayırıcıdır. Altay dillerinin genelliği hakkındaki tahminleri ispatlayan özelliklerin arasında Türkmen dilindeki uzun ünlüler de gösterilmektedir.[3] Uzunluklara kök kelimelerde ve kök ile ek arasında rastlanır. Sadece kelime kökünde değil, ek eklenmesiyle meydana gelen uzunlukların da anlam değiştirici özellikleri vardır.

Türkmen dilindeki ses benzeşmeleri, onu diğer Oğuz dillerinden ayıran bir özelliktir. Bu dil hadisesi sadece bir kelimenin içinde değil de, konuşma esnasında kelimelerin bir araya geldikleri yerlerde maharetle kullanılır.

Türkmen dilini içinde bulunduğu gruptaki dillerden ayıran ses özelliklerinden biri de geniş dudak ünlülerinin (o,ö) kelime dizilişinde dudak uyumunu meydana getirmesidir. Türkmen dilinin yazısında dar dudak ünlüleri de bu özelliğe sahiptirler, ancak onlar yazıda sadece kelimenin ikinci hecesine kadar yazılabilirler. Geniş dudak ünlüleri ise birinci heceden sonraki hecelerde bulunmazlar. Mesela *obalarımızdan* şeklinde yazılan bir kelime Türkmen dilinde *ovolorumuzzon* gibi telaffuz edilir.

Böylece doğru yazıma göre Türkmen dili kendi grubundaki diğer dillere yakın olmakla birlikte doğru telaffuz bakımından da belli ölçüde Kıpçak dillerine yakınlaşır.

Türkmen dili sadece Oğuz değil, diğer Türk yazı dillerinin çoğundan peltek s, z sesleri ile de ayrılır.

İlk önce atalarımızın millî alfabesini, sonra uzun yıllar Arap alfabesini kullanan halkımız, 1928 yılında Latin alfabesine geçti. Bu alfabede 34 işaret -33 harf ve bir apostrof işareti- vardı.[4] 1936 yılına kadar geliştirilen bu alfabede 30 tane harf bırakıldı. Ama 1940 yılında Rus yazısına dayanan alfabeyi kabul etme kararı alındı. Gerçekte bu, Rus alfabesinin tamamını kabul edip, üstüne Türkmen diline mahsus olan ö, ü, ñ, ä, j harflerinin Rus harflerine bir takım işaretlerin eklenmesiyle meydana getirilen bir alfabeydi. Diğer akraba halklar da bu alfabede kendi dillerine has olan harfleri 50'li yıllara kadar muhafaza etmişlerdir. Ancak Türkmen dilinde e, [, Q, \, W, C, +, + gibi harfler Bağımsızlık yıllarına kadar korunmuştur.

Sonra Büyük Bağımsızlığın ilk zamanlarında Türkmen âlimleri alfabedeki (yukarıda gösterilen) fazla harfleri ayırmak hususundaki teklifleri ortaya attılar. Bu görüşlerin tartışıldığı sırada ise önceki Latin alfabesine geçme teklifi ortaya atıldı. Sonuçta, Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın maharetli başkanlığı sayesinde 30 harften oluşan yeni millî alfabemiz 12 Nisan 1993 tarihinde kabul edildi. Bu alfabe Türkmen dilinin 16 ünlü ve 21 ünsüz sesini anlatma özelliğine tam olarak sahiptir. Bazı para birimlerinin işaretlerine de harf anlamı verildi. Türkmen dilindeki yazıların halk arasında kullanılmaya başlanması ile alfabeyi geliştirme mecburiyeti ortaya çıktı. Türkmenistan'ın Başkanı Büyük Saparmurat Türkmenbaşı 10 Ocak 2000 tarihinde dil üzerine devlet çalışma grubunu oluşturma toplantısında, harflerin şekillerini geliştirme konusundaki fikirlerini çalışma grubuna sundu ve bu fikirlerin hepsi kabul edildi.

Türkmence yazıda kelimenin ve ekin esas şekli, kelimenin kuruluşu dikkate alınıp, konuşma sırasında meydana çıkan değişiklikler tam olarak hesaba katılmaz. Türkmence kelimelerin yazılışında telaffuzun etkisine, sonu l, n, r, s, ş, z sesleri ile biten iki heceli kelimelere ünlü ile başlayan ek eklendiğinde, ikinci hecedeki dar ünlünün düşüp, p, ç, t, k seslerinin yumuşak b, c, d, g seslerine dönüşmesini örnek verebiliriz.

Türkmen dilinin oluşumunda Oğuz ve Kıpçak dillerine has özelliklere rastlanmaktadır. Ayrı ayrı küçük yerli ağızlarda Kıpçak dil elementleri çok fazla olduğu için Türkmen dilcileri arasında şiveleri Oğuz ve Kıpçak grubu şiveleri olarak ayıranlar da vardır.

Türkmen dilinin şivelerinin büyük bir kısmının ses ögeleri, kuruluşu ve sözlük temeli birbirinden az-çok farklılık gösterir. Onlardan biraz daha farklanan yerli konuşmalar da kendi aralarında anlaşılabilirlik açısından bir zorluk çıkarmazlar.

Türkmen yazı dilinin XX. yüzyıldaki gelişimi, onun dahili imkânlarını geliştirmeyi, onu halk çoğunluğunun diline yakınlaştırmayı zaruri kılmıştır. Bu ise eski Türkmen edebî dilinin cümle kuruluş özellikleri ile birlikte, yeni, halk diline çok yakın cümle kuruluşlarının da gelişmesine yardım etmiştir. Rus dilinden yapılan tercümelerin de Türkmen dilinin gelişimine büyük katkı sağladığı şüphesizdir.

Türkmen dilinin sözlük temeli atalarımızın eksilmeyen zengin mirasından ibarettir. Halkın yarattığı eserlerde, yazılı edebiyatın dilinde Türkmen halkının saklayıp koruduğu sözler Türkmenlerin derin ve eski medeniyetinin şahididir. XIX.-XX. yüzyıllarda Türkmen halkının ilk önce Rus devletinin, sonra ise Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altına girip, Türkmen toplumunun kendi tabii gelişiminden kaynaklanmayan yeniliklerin çok çabuk yerleştirilmesi, millî medeniyetin baskı altına alınması kötü sonuçlar doğurmuştur. Türkmen dili kendi saflığından mahrum edilmiştir. Daha da kötüsü Türkmen halkının ana dilini iyi değerlendirememiştir.

Bağımsızlık devrinde Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın şahsî çabaları ve devamlı talepleri sonucunda Türkmen dili millîlik yoluna ulaştı. Bir taraftan eski toplum, siyaset, ekonomi ile ilgili terimlerin kendi kendilerine dil sahnesinden çekilmesi hadisesi yaşansa da, diğer taraftan kalkınan halkın bağımsız, tarafsız devlet kurmadaki tecrübesi yeni kelimelerin türemesine, var olan kelimelerin anlamlarının gelişmesine destek oldu.

Mesela günümüz genç nesil için *kolhoz, sovhoz, sosyalistik yarış, pioner, komsomol, kommunist* gibi kelimeler yabancıdır. *Bağımsızlık, tarafsızlık, Ruhname, Halk Maslahatı, Yaşlılar Maslahatı* gibi yeni türeyen onlarca kelime ise büyük küçük bütün Türkmenlerin diline yerleşti.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı, Türkmen dilinin sadeliği ve millîliği uğruna ardarda çalışmalar yapıp, büyük neticeler almayı başardı. Türkmen edebî dilinde sade, anlamlı, anlaşılır konuşmanın örneklerini gösteren Büyük Serdarımız gerçekten de Türkmen diline yeniden can verdi. Dilin kelime türetme imkânları duyulmaya başlandı. Örneğin *dalaşgär, salgı, uçar, paynama, delilname, binagär, hünär sınağı, kakucı, tezkire, işevut, şadessan, taglım, nusgavı, işsapar, vesmeçilik, gurnak, şayol, ağaçgoş, usuliyet, gurnav, umman, buggämi, bugotlı, şäherçe, maksatnama, meyilnama, yolbelet* gibi yüzlerce kelime yeni türetildi ya da kullanıma girdi.

Türkmen dili asırlar süren tarihinde şimdiye kadar böyle devamlı ve yürekten bir ilgiye sahip olmamıştı.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı mukaddes Ruhname'sinde şöyle yazıyor: "Üzülerek belirtmeliyim ki, geçmişte kurulan pek çok Türkmen devleti Türkmen millî diline gerektiğince önem vermemiştir. Bizim için ise millî dil devletimizin ve toplumumuzun özelliklerinin başında gelir. Biz Türkmen dilini devlet dili olarak yerleştiriyoruz. Çünkü böyle yapılmasa, o zaman değerlerimizin başında gelen millîlik, devletin sıfatlarına sinemez" (s.401).

Türkmen diline ilk kez dikkat eden Karaman Beyi Mehmet olmuştur. O, beyliğinde Türkmen dilini, günümüzde kullanılan terime göre, devlet dili seviyesine getirmiştir. 13 Mayıs 1277'de beyliğinde Türkmen dilinin en yüksek mertebeye sahip olması için ferman buyurmuştur.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı Türkmen ruhunun devirlerini sayarken, üçüncü devri Köroğlu'nun devri olarak adlandırmıştır. "Köroğlu" destanında Kırat'ın alınıp kaçırılması kısmında Nişaburlu hükümdarın "*Türkmence* konuşan şahsa rastlansa, onu korumalı" diyen fermanı Türkmenlerin dilini halkımızın kendinin de diğer halkların da farklı dil olarak kabul ettiğini gösterir. Türkmen ruhunun dördüncü devrinde gösterici Mahtumkulu Pıragı, Türkmen halkının dilini zamanının edebî dili derecesine taşır. Eskiden devam edip gelen edebî dil ile birlikte, Mahtumkulu'nun geliştirdiği edebî dil gittikçe güzelleşir. Örnek alınan edebiyatımızın parlayan mumu Mahtumkulu Pıragı'nın eserlerinin halkın gönlünde sağlam bir yere sahip olması, onun aynı devirde yaşadığı insanların ruhsal durumlarını çok doğru anlatması ve halk diline çok yakın bir dil kullanması ile anlaşılır. Mahtumkulu'nun eserlerinde, şimdiki Türkmen dilinde fazla kullanılmayan, eski Türkmen edebî dilinde yaygın olarak kullanılan kelimeler, ekler, anlatımlar az değildir. Mahtumkulu'nun dili eski Türkmen edebî dilinin XVIII. yüzyıl Türkmen dilinin şartlarına uygun şeklidir. Bu durum Türkmen aydınlarının eski gelenekleri devam ettirmeye, onu koruyup saklamaya verdikleri önemi gösterir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkmenlerin birleşen güçleri üç kez yabancı işgalcileri geri püskürtür. Halkın temsilcisi Abdusettar Kazı "Cengname" adlı eserini yazmak için eski Türkmen edebî dilini kullanır. Dil şuuru XVIII-XIX. yüzyıllarda Türkmenlerin arasında çok güçlenmiştir. Nurmuhammet Andalıp "Oğuzname" adlı eserinde Oğuz-Türkmen alfabesinin ve yazının ortaya çıkışı, harflerin damga yerini alışı hakkında ilmî özelliğe sahip fikirler ileri sürmüştür. Şakandı, Şeydadi gibi şairler ise sadece millî alfabenin değil, onun sadeliği hakkında da en içten duygularını şiirlerine sindirmişlerdir.

Türkmen edebî dili, gelişiminde pek çok yüzyıl geçirdi. 6. asırdan itibaren taşa yazılan yazılardan da çok eski olduğu kabul edilen Oğuz-Türkmen edebî dili, tarihte bilinen Türk edebî yazı dillerinin hepsinin temelinde yatar. Buna göre de Türk dilinde yazılan taş yazıtlar, -dinî, ilmî ve edebî yazılar- Türkmen edebî dilinin tarihini öğrenmenin kaynağıdır. Bu yazılı yadigârların sayısı yüzlercedir. Büyük Saparmurat Türkmenbaşı zamanında o dil yadigârlarının en büyükleri çalışılıp, halk arasında kutlanan ilmî günleri yapılmıştır. Bağımsızlık yılları içinde "Korkut Ata" destanının 1500. yılı kutlandı. Mahmut Kaşgarlı'nın "Divan"ı, Balasagunlu Yusuf'un "Kutadgu Bilig"i hakkındaki bilimsel çalışmalar yaygınlaştırıldı. Salar Baba'nın tarihi yayınlanmaya başlandı. Eski Oğuznamelerin ve "Köroğlu" destanının nüshaları dil ve edebiyat açısından incelendi.

İlk önce Rusya'nın, sonra SSCB'nin idaresi altına gelen Türkmenistan'ı yönetmek için, buraya Rus dili yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte bu iş gerçekleştirilince, Türkmenleri kendi dillerinde yönetmek amacı ile Türkmen dili araştırılmaya başlanmıştır. Sovyetler devrinde, 1927 yılında Türkmen dili TSSC'in devlet dili ilân edilir, kanunlar Türkmen dilinde yapılmaya başlanır. Avrupalıların Türkmen dilini öğrenmeleri için çalışmalar hazırlanır. Lakin 1930'lu yıllarda bu iş durdurulup, Türkmence Kiril harfleri ile yazılmaya başlanır. Daha sonra ise yüksek okullarda Rus

dilinde eğitim verilir. Orta okullarda, çocuk bahçelerinde, özellikle de şehirlerde Rus dilinin okutulması moda olur. Bu ise Türkmen halkının Türkmen diline değer vermemesine sebep olur.

Dilbilimine mahsus olmayan "dillerin zenginleşmesi" sloganı altında Türkmen dilinin sözlük temeline darbe vurulur. O, kendine ait malzemelerinin gelişmesi imkânından mahrum edilmek istenir.

Bununla birlikte Sovyet siyaseti kendine bunu amaç edinmese de, Türkmen dilinin bilim alanında, çoğunlukla da haberleşme araçlarında, edebiyatta, millî geleneklerde kullanılması ile ilgili olarak, Türkmen edebî dili ve onun söyleyiş yöntemleri belli derecede gelişmiştir. Orta okullar için okul kitaplarının çoğu Türkmen diline tercüme edildi. Bu kitaplarda tercüme edilmeden kalan kimi Rusça terimler günümüzde yavaş yavaş millîleştiriliyor.

XX. yüzyılın 50'li yıllarından itibaren, Rus diline verilen önem neticesinde, başkentte ve de şehirlerde Rus dilinde okutulan okullar çoğaldı. Kendileri ve nesillerinin geleceğinden kaygılananlar Türkmen dilinde eğitim almaktan kendilerini mahrum ettiler. Türkmen konuşma dili Rusça kelimelerle doldu. Bu ise Türkmen dilinin mertebesini düşürüp, yerini daralttı. Türkmen diline önem vermeyi, yüksek okullarda Türkmen dilinde eğitim vermeyi teklif edenler sert bir şekilde cezalandırıldı.

Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın ülkenin başına geçmesi ile eski durum tamamiyle değişti. Daha Sovyet düzeninin güçlü olduğu zamanda, 80'li yılların ilk yarısında Türkmenbaşı'nın Öğretmenler Kurultayı'nda yurtta herkesin Türkmen dilini bilmesi gerektiği hakkında söyledikleri Türkmen dilinin geleceğinde devrim ruhu oldu.

24 Mayıs 1990'da Büyük Saparmurat Türkmenbaşı Türkmen dilini Türkmenistan'ın tek devlet dili olarak ilân etti. Yurtta Türkmen dilinde askerlik borçlarını yerine getiremeyen halkın durumu göz önünde tutulup, "Dil hakkındaki" kanun, 1 Temmuz 1999'da tam olarak yürürlüğe kondu. Bağımsız Türkmenistan'ın 18 Mayıs 1992 tarihinde kabul edilen Anayasası Türkmen dilinin bu hukukunu bir kez daha tasdikledi. 12 Nisan 1993'te Latin alfabesi esaslı millî alfabe kabul edildi.

Türkmen dilinin gerçek yerine sahip olması için, Büyük Saparmurat Türkmenbaşı durmaksızın çalışmaktadır. 10 Ocak 2000 tarihinde Türkmenbaşı köşkünde yapılan toplantıda Büyük Saparmurat Türkmenbaşı başkanlığında dil hakkındaki devlet çalışma kolu kurulmuştur. Bu toplantıda "Türkmen dili" gazetesini çıkarma kararına varıldı. 19 Şubat 2000 tarihinden beri de haftada bir kez "Türkmen dili" gazetesi okuyucularına kavuşuyor.

"Dil olmasa millet yok, millet olmasa da devlet" ana fikirinden yola çıkan akademisyen Büyük Saparmurat Türkmenbaşı Türkmen devletini sağlamlaştırmada asırları aşan Türkmen dilinin yerini kesin olarak belirledi. Büyük devlet kurma fikrini taşıyan başkanımız karışık siyasî şartlarda yurdu bunaltmadan dil meselesini halkın yararına çözdü. Millî dilimizin, toplum hayatı ile bağlantısını kurdu.

Türkmenbaşı zamanında dilbilimin gelişmesini engelleyen unsurların ortadan kaldırılması 1989 yılının Mart ayının sonlarında gerçekleşmiştir, diyebiliriz. Yurdumuzda Türkmen dilinin öğrenilmesini iyileştirme meselesi resmî derecede gün olarak belirlendi. Bunun özünde devlet şartlarında dilin gelişmesi için devlet ilgisinin önemi hakkındaki beklenti yatar. Bu meseleler o yılın Ağustosu'nda

Saparmurat Türkmenbaşı'nın âlimler, yazarlar, şairler ile yaptığı buluşmada da ele alındı. Neticede, 24 Mayıs 1990'da Türkmen dili Türkmenistan'ın devlet dili olarak ilân edildi. İlgili kanun ve onun hayata geçirilmesi devletin görevleri arasına kondu. Bu tür korumacı tedbirler Türkmen dilinin bilimsel açıdan öğrenilmesinin gelenek haline gelen kalıplarını değiştirmenin başını çekti. Çünkü XX. yüzyılda Türkmen dili bilimsel açıdan derinlemesine araştırılıp, çok sayıda bilimsel çalışma yapılmasına rağmen, Büyük Türkmenbaşı zamanına kadar Türkmen dilbilimi ile Türkmen dilinin kullanılışı arasında ilişki yoktu. Bilim ile hayatın birleştiği yer Türkmen dilinin sözlüklerinin, okul kitaplarının hazırlanmasıydı.

Türkmenistan'ın "dil hakkındaki kanunu" hayata geçirmek üzere devletin amaçları arasında gösterilen çalışmalar, dilbiliminin yurdumuzun hayatına olan sıkı bağının göstergesidir. Buna yurdumuzda yer adlarının yazılışlarını doğru yazım kurallarına göre düzeltmek, Türkmenistan'da üretilen ürünlerin adlarını Türkmen dilinde hazırlamak gibi işlerle birlikte, Türkmen dilini okutmanın yöntemlerini belirlemek, dilimizin yazısını geliştirmek üzerine teklifler hazırlamak, Türkmen dilini öğrenenler için kitaplar hazırlamak dahildir. Bununla birlikte Türkmen dilini öğretecek hocaların sayısını tespit etmek, tercüman yetiştirmek gibi işlerin yerine getirilmesi de dilbiliminin yeni konularıdır.

1993 yılının Mayıs ayında, bundan bir ay önce 12 Nisan'da kabul edilen Türkmen alfabesini hayata geçirme amacı, Türkmen diliyle ilgili yapılması amaçlananları ikiye çıkarmıştır.

Alfabe amacı da dilbiliminin önüne belli işler koydu. Yeni alfabeyi kendi başına öğrenenler için kitaplar, yeni alfabede okuma ve doğru yazma sözlüklerini hazırlamak gerekti. Yeni alfabede Türkmen dilbiliminin önüne terim hazırlama, kelime öğrenme, doğru yazım, doğru telaffuz, Türkmen dilinin tarihî grameri, diyalektoloji konularında ilmî çalışmalar ve yüksek okullar için kitaplar hazırlama görevi kondu.

Bağımsızlık yılları içinde dilbilim alanında birkaç bilimsel çalışma yapıldı. 90'lı yılların ortalarına kadar bilimsel çalışmalar eski usullerle yapılsa da, bu yılların ikinci yarısından itibaren bilimsel çalışmalar devletin amaçladığı ve talep ettiği şekilde yapıldı.

Türkmenistan'da önceki devirdeki dilbilimin kuruluşu şimdikinden çok farklıydı. Her dört yılda Sovyetler Birliği dahilinde Türkoloji Konferansı yapılıp, elde edilen sonuçlar bir araya getirilirdi. Dikkat edilecek hususlar belirlenirdi. Bilimler adayı ya da doktora tezi olarak çalışılacak konuların sınavı hazırlanırdı. Enstitüler yıllık planlarını merkezdeki idarenin onayını aldıktan sonra tasdiklerdi. Gerekirse merkez bütün Birlik tarafından çalışılan konunun ilgili kısmını Türkmenistan Enstitüsüne görev olarak verebilirdi. Üzerinde çalışılan 4-5 yıllık konu, bir konunun bir parçasıydı. Böylece dilbilimi boyunca 20-30 yıl çalışan âlimlerin çoğunda Türkmen dili hakkında kesin, bütün bir düşünce yoktu. Kim kendi konusunu biliyorsa, o "kendi" konusunun uzmanıydı.

Bu gibi şartlarda dünyaca ünlü Türkologlar yetiştirmenin kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Büyük Türkmenbaşı zamanında dilbilimi bu çalışma usulünü kabul etmedi. Sonuçta, 90'lı yılların ikinci yarısında dilbilim üzerine yapılan çalışmaların hepsini, hayatın gerekleri üzerine yapılan

çalışmalar olarak nitelendirmek mümkündür. Onlar arasında “Türkmen Dilinin Sözlüğü”, “Türkmen Dilinin Deyimler Sözlüğü”, “Türkmen Dilinin Coğrafî Adlarının Sözlüğü”, “Türkmen Dilinin Birleşik Sözlüğü”, “Türkmen Dilinin Tarihî Sözlüğü”, “Türkmen Halk Ağızlarının Sözlüğü” gibi bazı çalışmalar vardır.

90’lı yılların sonunda Saparmurat Türkmenbaşı XXI. yüzyılın -Türkmenin altın yüzyılının- “Maksatname”sini (programını) hazırladı. Onda Türkmen dilbiliminin önünde duran meselelerin bir kısmı gösterilmiştir. Türkmen halkının tarihî ve medenî gelişimi ile ilgili, Türkmen dilinin meydana gelişini dikkate alan “Türkmen dilinin eskiden günümüze kadar tarihi, diyalektolojisi” ve telaffuzunun geliştirilmesi, edebî dilin eski devirlerden günümüze kadar tarihî gelişiminin öğrenilmesi, millî terim bilgisini geliştirmeyi amaç edinen “edebî dilin gelişiminin, telaffuzun, üslubunun, terim yapılışının, millîleştirilişinin kanuna uygunluğu” gibi büyük konular göz önünde tutuldu. Sonuçta, edebî dilimizin tarihi ve terim bilgisini geliştirmek üzere çalışmalar ortaya çıktı. Türkmen dilcilerinin, Altın Asrın ilk 11 yılını kaplayan çalışmalarının çoğu da bu tür konulardadır.

Türkmen halkı XX. yüzyılı büyük üstünlüklerle tamamladı. Biz 1999 yılının 27-29 Aralık ayında yapılan yaşlıların IX. toplantısının, Halk Toplantısının ve de Genel-Millî “Kalkınma” hareketinin ortak meclisini dikkate alıyoruz. Gönlü “halkım” diye çarpan, halkına büyük değer veren serdarın Cumhurbaşkanlığının süresini sınırlandırmama hakkında alınan karar Türkmenin şerefini yüceltti. Bu büyük toplantının yaptığı büyük işlerden biri de Türkmen dili ile ilgilidir. “Bağımsız Türkmenistan’ın devlet idaresinin çalışmasına, hayatın bütün yönlerine Türkmen dilini ve Türkmen alfabesini yerleştirmek hakkında” Türkmenistan’ın Halk Toplantısının kararında şöyle deniliyor:

“Türkmen halkının Altın Asrında, XXI. yüzyılda millî dilimizin bundan böyle de gelişmesini sağlamak, mukaddes bağımsızlığımızın millî kalkınmayı, altın nesillerimizin kalbinde değerlerimize sınırsız sevgiyi geliştirmek, böylelikle Türkmen dilini, Türkmen millî alfabesini tarafsız Türkmenistan’ın devlet idaresinde, hayatın her alanında yerleştirmek amacıyla karar veririz:

2000 yılının 1 Ocak’ından başlayarak, Türkmenistan’ın devlet idaresinde, hayatın her alanında Türkmen dili, Türkmen alfabesi yerleştirilmelidir.”

Bu karar Türkmen dilinin devlet dili hukukunu tasdik etmektedir.

Geçtiğimiz devirde Türkmen dilinin tarihi hakkında yazılan çalışmalarda onun, esasen XX. yüzyıldaki tarihi beyan ediliyordu. Büyük âlim N. A. Baskakov, Türkmen dilinin araştırılmasının tarihini XIX. yüzyılın sonu olarak belirtir.[5] Gerçekte Türkmen dili bilim hayatına XI. yüzyılda girer.

Türkmen dili ile ilgili kesin bilgileri Mahmut Kaşgarlı’nın “Divanû Lugat-it Türk” (XI.yy), Zemahşehri’nin “Mukaddimet’ül-Edeb” (XII.yy.), İbn Mühenna’nın “Arapça-Türkçe Sözlüğü”, “Bulgat El-Müştak Fi-Lûgat Et-Türk Val-Kıpçak”, “Kitab El-İdrak Li-Lisan El-Etrak” (XIII.yy.), “Nehcül Ferâdis”, “Kıssas-ül Enbiya”, “Ettuhfet Uz-Zekiye Fil-Lugat Et-Türkiye”, “El-Kavann El-Külliye Lizabt El-Lugat Et-Türki”, “Dürrat El-Mudiye Fil-Lugat Et-Türkiye” (XV.yy.) gibi eserlerden elde etmek mümkündür.[6]

XI. yüzyılda, "Divanû Lugat-it Türk'ün"[7] yazıldığı devirde Türkmenler batıda Mangışlak'tan başlayıp, Aral'ın arasında, Taraz'a kadar olan bölgeyi yurt edinerek, otururlarmış. Halaçlar, Yağmalar, Karluklar onların doğusunda yerleşmişlerdi. Mahmut Kaşgarlı Türkmen şehirleri olarak 6 şehrin adını sayar: Sepren, Sitgün, Sognak, Karnak, Karacık, Farap. Bahsedilen bölgenin kuzey batısında Peçenekler ile, kuzeyde Aral kıyılarında Kıpçaklar, Taraz etraflarında Yağma, Tohsı, Karluk boyları ile güneyde İran ve Türk diline mensup halklarla ilişkilerini korurlar. Kaşgarlı, Peçenekleri Türkmenlerin 24 boyundan biri olarak gösterir. Güney doğudaki Halaçlar da onların 24 boyundan birini oluşturur. İran halkları ile ilişkide olup, asıl Türk sözleri yerine Fars sözlerini kullananlar da Türkmenlerdir (I, 432). Mahmut Kaşgarlı Oğuzların-Türkmenlerin dilleri hakkında bilgiler verir. Onların dillerinin ses bilgisi Kıpçak, Yağma ve Suvar boylarının ağızları ile paralellik gösterir.

"Divan"ın Türkmen dili hakkında verdiği bilgiler aşağıdakilerdir.

Türkmen Dilinin Ses Bilgisi Hakkında:

a) /g/ yerine/k / kullanılması: *bükte-bügde* "kancar"; *yikte-yigde* "iğde" (I, 31);

b) /v/ yerine/ w/ kullanılması: *ev-ew* "ev"; *av-aw* "av" (I, 32);

c) /t/ yerine /d/ kullanılması: *dewey-tewey* "düve"; *öd-öt* "öd" (I, 31);

d) Bazı yazılarda /r/ yerine /z/ kullanılması: *aldızdı-aldırdı* (II, 87).

Türkmen Dilinin Şekil Bilgisi Hakkında:

a) -gu eki yerine -ası ekinin kullanılması: *yıgaç bıçası neñ-bıçgı* "bıçkı"; *otuñ kesesi neñ-kesgü neñ* (I, 13-14);

b) Sıfat derecelerinin yapılışındaki fonetik fark: *tes-tesgirme - tep-tegirme* "yuvarlak", köm-kök - köp-kök "masmavi" (I, 328-329);

c) İsimlerde olumsuzluğun "değil" sözü ile yapılması: *Bu at tas tegül* "Bu at kötü değil" (I, 329);

d) Kök kelimede /p/ sesinin bulunduğu durumlarda gelecek zamanın -ır/-ir ekinin /p/ sesinin düşmesi ile ilgili ses-şekil farkı: men baran, men turan "ben giderim", "ben dururum" (II, 64-65); *baragan* gibi şekiller yerine *baran* şeklinin kullanılması (I, 33);

e) Geçmiş zamanın *bardım* şeklinin yerine *bardam* şeklinin kullanılması (III, 140).

Türkmen Dilinin Söz Varlığı Hakkında:

"Divan"da kelimelerin çok büyük bir kısmı cümle içinde geçmektedir. *urra* "erkeklerde olan kasık yarıklığı" (I, 39), *añ-añ* "yok yok", (I, 40), *emet* "hava" (I, 51), *ikit söz* "yalan söz" (I, 51), *atka ogur aldım* "atın terkisine birini aldım" (I, 53), *yol ogur bolsun* "yolunuz açık olsun" (I, 53), *yag üdüri* "susam" (I, 54), *emir* "kırağı" (I, 54); Türkmen boylarının adları: *Kınık, Kayık, Bayundur, Iva/yıva, Salgur, Afşar, Begtili, Bugduz, Bayat, Azgır, Eymir, Karabölük, İgdir, Üregir/Yüregir, Tutırga, Ulayundluk, Tüger, Beçenmek, Çuvaldar, Çepni, Çarukluk* (I, 55-58), *Halaç* (III, 451); *öküz* (büyük denizlere verilen ad) (I, 59), *aşak* "aşağı, dağın eteği" (I, 66), *alık* "gaga" (I, 68), *ilik* "ilik" (I, 72), *ekin* (I, 78), *ak* (I, 66); *ak sakal*

er “ak sakallı adam”, *aba* “anne” (Karluk Türkmenlerinde *ana*) (I, 86), *oba* “köy” (I, 86), *eze* “abla” (I, 90), *imir* “alacakaranlık” (diğer Türkler iñir) (I, 94), azruk “başka” (I, 98), *etrek* “sarıyagız adam” (I, 101), *örçük* “örülü saç” (I, 103), *andan, andan aydım* “ondan sonra söyledim” (I, 109), *eşger* (Kaşgarlı bu kelimenin Türkçe olup olmadığını belirtmemiştir, lakin “g” sesi düşmediği için onun Oğuzca olduğunu düşünmek zor) (I, 111), *ingek* “dişi kaplumbağa” (I, 111), *hemir* “emir” (I, 112), *ayruk* “başka” (eşittir: *azruk* I, 113), *ayrık* “kesilmiş ot” (I, 113), *ayluk-ayluk* “şöyle böyle” (I, 113), *eyle, eyle kılgıl* “yap” (I, 113), *öyle* “öyle” (I, 114), *aşlık* “buğday” (I, 114), *öñ* “ön” (I, 115), *uzlañ* “ahmak” (I, 116), *ordu tal* “hamam ateşi” (I, 124), *imdi* “şimdi” (I, 125), *arsu* “kötü adam” (I, 127), *alma* (I, 130), *armağan-yarmakan* “hediye” (I, 140), alañır “küçük kemirgen bir hayvan” (I, 161), *men eyle osdum* (I, 166), *Teñri meniñ ışım etti* “Tanrı benim işimi yoluna koydu” (I, 177), *ol yükünç etti* “o namaz kıldı” (I, 171). *Etti* sözü ile ilgili olarak Kaşgarlı şunları söyler: “Oğuzlar bir işi yerine getirdiklerinde *etti* sözünü kullanırlar, diğer Türkler bunun yerine *kıldı* derler. Lakin bu söz kadınla yakınlık kurmak anlamına da geldiği için, Oğuzlar kadınları utandırmamak için bu sözü kullanmaktan vazgeçmişlerdir”. *Ol mendin utandı* “o benden utandı” (I, 199), *aşattı* “yedirdi” (I, 210), men añar söz ayıttım *“*ben ona sözümü söyledim” (bu cümle diğer Türk dillerinde *söylettirdim* anlamındadır) (I, 216), *ol osladı neññi* “o şeyi anladı, iyiyi-kötüyü anladı” (I, 286), *ol sözüg añladı* “o sözü anladı” (I, 290), *uğurlandı* değil de *ogurlandı* diye yazmak Kaşgarlı’nın *ogurladı* sözünde verdiği açıklamaya bağlıdır: “hırsızın birşeyi çaldığı zamanı gösterir, bunun için de *ogurladı* denilir” der (I, 300). Demek ki O, zamanı geldi anlamında onunla kullanılan sözü göz önünde tutmuştur (I, 292). *At ogurlandı* “at çalındı” (I, 292), *beg katında* “beyin huzurunda” (I, 320), *koç* “koç” (I, 321), *bu çerlikde gel* “şu zamanda gel” (I, 323), *anıñ evi bu çerlikde* “onun evi şurada” (I, 323), *boy kim?* “kimlerdensin?” (I, 338), *sen* “sen” Türkmenler saygı duyulan kişiye sen derler, küçüklere siz derler; diğer Türkler tersini yaparlar (I, 339), *bart* “bardak” (I, 341), *kurt* “böcek” (I, 342), *kent* “köy” (I, 344) Kaşgarlı bu sözü diğer Türk halklarının *şehir* anlamında kullandıklarını bildirir; *tamar* “damar” (I, 364), *tavar* “davar” (I, 364), *sögüş* “oğlak ya da kuzu eti” (I, 369), *balk* “balçık” (I, 379), *pamuk* “pamuk” (I, 380), *çanak* “çanak” (I, 381), *bitik* “dua” (I, 384), *çerik* “nöbet” (I, 388) (bundan önce geçen *çerlik* sözü ile aynıdır), *sökel* “hasta” (I, 394), *büküm etük* “kadın ayakkabısı” (I, 395), *tulun* “yanak” (I, 401), *küben “*devenin üstüne serilen keçe” (I, 404), *çaşır* “çadır” (I, 406), *çömçe* “kaşık” (I, 417), *sındı* “büyük makas” (I, 418), *sıgra* “vadi” (I, 422), *kardı* “kardı” (I, 432). *Kardı* sözü hakkında Mahmut Kaşgarlı diğer Türklerin bu anlamda “katdı-kardı” dediklerini bildirip, bu iki sözün ikincisinin yardımcı söz olup, esas anlamı anlattığını, böylece Oğuzların esas anlam için yardımcı kelimeyi kullandıklarını yazar. Örnek olarak *ezgu-yavlak* kelimelerini göstererek, her iki kelimenin de ayrı ayrı kullanıldığını söyler (I, 432). *Konşu* “komşu” (I, 435) kelimesi diğer Türk dillerinde *koşnı”* şeklinde söylenir. *Keleçü* “söz” (I, 445), *keregü* “çadır” (I, 447), *kısgaç* “insanı ısıran küçük bir hayvan” (I, 455), *mandar* “sarmaşık” (I, 457), *bekmes* “hoşaf” (I, 459), *tugrag* “tuğra” (I, 462), *çomuk* “bir tür kuş” diğer Türkler buna *çomguk* derler (I, 470), *kısrak* “kısrak” (I, 474), *kuşluk* (I, 474), *tumruk* “bir saz aleti” (I, 478), *künçek* “kıyafetin yakası” (I, 480), *perçem* “işaret, alamet” (I, 483), *beyrem* “bayram” (I, 484) (diğerleri *bezrem* derler diye bildirmiştir), *sıdrım ışlıg er* “işini bitiren adam” (I, 485), *çekürge* “çekirge” (I, 490), *karınçak* “karınca” (I, 501),

ügürmek “devenin sırtına konan sepet, küfe” (I, 507), *terinçek* “iki parçadan yapılan kadın elbisesi” (I, 510), *kuşun* “kurşun” (I, 513), *temürgen* “okun ucundaki demir” (I, 522), *kümürgen* “dağ soğanı” (I, 522), *ol andın küsdi “*o, ona kızdı” (II, 12), *ol sözüg anıñ kulakka çakdı* “o sözü onun kulağına fısıldadı” (II, 17), *anı yılan sokdu* “onu yılan soktu” (II, 18), *tınma* “koyma” Kaşgarlı bu sözün Türkmenler tarafından çok konuşan insana söylendiğini, goy’un *tın* yerine kullanıldığını yazar (II, 28), *kişi meniñ birle tılıkdı* “adam benimle konuştu” Kaşgarlı buradaki *tılıkdı* kelimesini diğer Türklerin bilmediklerini söyler (II, 116-117), *er tokuldı* “adam vuruldu” (II, 147), *söz beg kulagıña çalındı* “söz beyin kulağına gitti” (II, 150), *ol onı suvka karturdı* “o, onu suya batırdı” (II, 190), *ol maña at keltürdi* “o bana at getirdi” (II, 194) diğerlerinde *keldürdi*, *ol maña ış bilduzdi* “o, bana iş buyurdu” (II, 202), *boy bir-birge çakrışdı* “boy birbirini toplantıya çağırdı” (II, 209), *ol maña yolda satgaşdı* “o, bana yolda rastladı”, *beklendi neñ* “zat beklendi” (II, 239), *takuk* “tavuk” (II, 286), *çeküç* “çekiç” (II, 287), *sukak* “Oğuzların Farslara verdikleri etnonim”, *bu sukak ne ter?* “bu Fars ne diyor?” (II, 287), *er oglak kuzuka çattı “*adam oğlağı kuzuyla eşleştirdi” bu cümleyle birlikte verilen beyit de Türkmen kelimeleri içerir. Çünkü Kaşgarlı Mahmut bütün cümleyi kendi dilinde yazar:

Orzulanıp yüksek tagıg oglak çatar

Uygur tatın yufka alıp yumgın satar

“büyük dağı yurt edinip, oğlak eşleştirir; Uygurlardan ucuz alıp, pahalıya satar” (II, 294), *turutti* “iyileştirdi” diğerlerinin dilinde “yaptı” anlamında (II, 303), *ol koy tületti “*o koyun yavrulattı”. Yazar burada kelimenin asıl anlamını yeni doğan hayvanın yavru tüyünü dökmesi ile açıklar (II, 315). *Ol anı yobıladı* “o, onu aldattı” (II, 315), *ol tonug yarattı* “o elbiseyi dikti”, *bu etükni maña yarat* “bu ayakkabıyı bana yap” (II, 135), *beg ogrını bekletti* “bey hırsızı tutsak etti”, *men at beklettim* “ben ata göz kulak oldum” (II, 341), *budun yuş boldı* “halk horlandı” (III, 4), *yüzerlik* “yüzerlik” (III, 12), *afa yer* “sıcak yer” (III, 27), *yerdeş kişi* “aynı köyden olan adam” (III, 40), *yol yarasın!* “yolun açık olsun” (III, 87), *bu er anıñ kipi* “bu adam onun gibi” (III, 119), *çor ot* “sarmaşık ot” (III, 122), *kur* “kuru”; örnek verilen atasözü: *Kulan gudugka tüşse, kurbaka aygır bolur* “Gulan kuyuya düşse, kurbağa aygır olur” (III, 122), *çetük* “kedi” (III, 127), *olarda koy sık* “onlarda koyun az” (III, 13), *çok er* “kötü adam” (III, 130), *çat* “kuyu” (III, 146), *sag* “akıl” (III, 153), *sende sag yok* “sende akıl yok” (III, 154), *yiniñ sagmı* “canın sağ mı? ”; *sag suv* “temiz su”, *sag el* “sağ el”, *anıñ oglı yas boldı* “onun oğlu öldü” (III159), *kuvuk* “saman” (III, 165), *er eviñe töndi* “adam evine döndü” (III, 184), *er aşık erdi* “adam yemekten usandı” (III, 185), *ol erig erdi* “o, adamı kötüledi” (III, 185), *ol añar eyle buyurdu* (III, 186), *tevey bakırdı* “deve bağırdı” (III, 186), *ol atıg kaytardı* “o atı geri getirdi” (III, 193), *seçe* “serçe” (III, 219), *keçi* (III, 219), *dede* “baba” (III, 220), *deve* (III, 225), t*ügi* “pirinç” (III, 223), *telü* “deli” (III, 232), *kova* (III, 237), *emçi añar ot otadı* “lokman ona otla ilaç yaptı” (III, 252), *koy töledi “*koyun kuzuladı” (III271), *beg meni konukladı* “bey beni misafir etti, ağarladı” *konukladı* kelimesi diğerlerinin dilinde ev sahibinin izni olmadan bir evde geceyi geçirmek anlamında kullanılır (III, 339), *sınık neñ* “kırık, bozuk şey” (III, 365). *Sınık* kelimesine diğerleri *sunık* derler, Kaşgarlı Mahmut bunu yanlış sayar. *Teriñ teñiz* “derin deniz”, *teriñ urı* “dere, çay” (II, 370), *karınça “*karınca” (=*karınçak*) (III, 375), *yorunça* “yonca” (III, 375), *yeñeç*

"yengeç" (III, 384), *tenelgüç* "kuş adı" (III, 388), *porsuk* "şişmanlıkla ilgili olarak kullanılan söz" (III, 147), *yıpını sırtladı* "o, atın kuyruğunu ip ile ördü" (III, 444), *men añar yarmak ötünç berdim* "ben ona borç para verdim" (III448), *utanç* (III, 448).

Türkmenlerin ve de Kıpçakların Dillerinin Ses Bilgisi Hakkında

a) Kelime başındaki /y/ sesinin düşmesi: *elkin-yelkin* "yolcu, gezgin", *ılıg-yılıg* "ılık" (I, 31);

b) /c/ sesinin /ç/ sesine dönüşmesi: *cincü/ñincü* "inci", *cogdu-çogda* "devenin boynunun altındaki tüy" (I, 31);

c) Kelime sonundaki /n/ sesinin /k/ sesine dönüşmesi: *buşak-buşgan* "kaygılı" (I, 154);

d) Kelime ortasındaki /g/ sesinin düşmesi: *çümük-çümgük* "ala karga", *tamak-tamgak* "damak" (I, 33);

e) Kelime ortasında /m/ sesinin türemesi: *başmak-başak* "potin" (I, 378).

Türkmenlerin ve Kıpçakların Dillerinin Grameri Hakkında

a) *baragan* gibi şekiller yerine *baran* "varan" gibi şekillerin kullanılması (I, 33);

b) Gelecek zamanda *tunup* şekli yerine *tunap* şeklinin kullanılması (II, 27);

c) Tekil şahsa emir için *bar*, çoğul şahsa emir için *barıñ* denilmesi, -lar ekini kaldırılması ve de onun yerine /z/ sesinin eklenmesi:

Avlap meni koymañız Avlap meni goymañ,

Ayık ayıp kaymañız Söz berip dönmäñ

Akar közüm uş teñiz Akar gözüm yaşı hut deñiz

Tegre yöre kuş uçar Degresinde guş uçar

d) Öznenin adının -guçı/-güçi eki yerine -daçı/-deçi ile yapılması (II, 318);

e) İsimlerin ve fiillerin ortasında /g/ sesinin düşmesi ile ilgili ses ve şekil farklılıkları: *tançadı-tançgadı* (III, 303-304);

f) *Tograglık* gibi şekillerin yerine *togragsık* şeklinin kullanılması (III, 315).

Türkmen ve Kıpçak Dillerinin Söz Varlığı Hakkında

alıg "istenilen şeyin kötüsü" (I, 31), *arıg* "zayıf" (I, 66), *çalındı* "yitirildi" (II, 149), *kemi* "gemi" (III, 235), *yuttı* "yuttu" (II, 313).

Türkmen ve Bazı Diğer Türk Lehçelerinde Rastlanan Ses Bilgisi Farklılıkları Hakkında

Suvarların, Kıpçakların ve Türkmenlerin dillerinde /m/ sesinin yerine /b/ sesinin gelmesi: *ben-men, büt-mün* "çorba" (I, 31).

Türkmen ve Bazı Diğer Türk Lehçelerinde Rastlanan Şekil Bilgisi Farklılıkları Hakkında

Suvarların, Kıpçakların ve Oğuzların dillerinde geçmiş zamanın -dı/-di eki yerine bütün şahıslarda, şahıs ekini almayan -dık/-dük eklerinin kullanılması: *ya kurduk* -o, yay kurdu; *men ya kurduk* -ben yay kurdum; *olar tagta* agdık -onlar dağı aştılar; *biz agdık* -biz aştık; *ol anı urduk* -o, onu vurdu; *men munda turduk* -ben burada durdum; *biz* keldük -biz geldik; olar *evre kirdük* -onlar eve girdiler (II, 60).

Türkmen ve Bazı Diğer Türk Lehçelerinin Söz Varlığındaki Genellikler

Azıg-ayı: Oğuzların, Kıpçakların ve Yağmaların dilinde (I, 84); *balık-palçık*: Türkmenlerin ve Arguların bir kısmının dilinde (I, 379), *urga-ulu ağaç:* Türkmenlerin ve de Arguların dilinde (I, 128), *yalñuk-gırnak*: Türkmenlerin, Kıpçakların ve Suvarların dilinde (III, 385).

Türkmenlerin ve Bazı Türk Kavimlerinin Lehçelerine Has Ses Farklılıkları Hakkında

Çigillerin dilindeki /z/ sesi Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabakı, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuz dillerinde /y/ sesine dönüşür: *kayıñ/kazıñ* "kayın ağacı" (I, 32).

Türkmenlerin ve Bazı Türk kavimlerinin lehçelerine Has Şekil Farklılıkları Hakkında

Çigil, Yağma, Tohsı, Argu, Uygur dillerinde zaman yer ve alet ismi yapan -gu/-gü eki yerine, Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Bulgar dillerinde -ası/-esi eklerinin kullanılması:

Zaman adı: *Bu ya kurgu ogur ermes -bu ya kurassı ogur tegül -bu, yayın kurulacağı zaman değil*

Yer adı: *Bu turgu yer emes -bu turası yer tegül-bura durulacak yer değil.*

Alet adı: *yıgaç bıçası neñ-ağaç kesen bıçkı gibi* (II, 68).

Türkmen ve Bazı Türk Kavimlerinin Lehçelerine Has Söz Varlığı Hakkında

Idiş-kap: Yağma, Tohsı, Yimek, Oğuz, Argu dillerinde (I, 64); *taşıktı-taş çıktı:* Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabakı, Türkmenlerin bir kısmının dilinde (II, 116).

Türkmen Dilindeki Alıntı Kelimeler Hakkında

Kaşgarlı Mahmut çalışmasının başında, giriş kısmında alıntı kelimeleri göstermediğini yazsa da (I, 27), bazı durumlarda bu tür sözler de çalışmada yer almıştır. onların bir kısmı Oğuz dillerinin elementleri olarak kabul edilmiştir.

Kaşgarlı *ören* "istenilen şeyin kötülüğü" sözünü Farsların *viran* sözüne benzetir ve de burada "Oğuzlar Farslar ile çok yakın ilişkide bulunduklarından dolayı bazı Türkçe sözleri unutup, onların yerlerine Fars sözlerini kullanırlar" diye yazar (I, 76). O, bu fikrini başka bir yerde de şöyle devam ettirir: "Oğuzlar Farslar ile yaşamaya başladıktan sonra bazı Türkçe sözleri unutup, bunların Farsçasından faydalanırlar. Örneğin Oğuzlar kovaya *aftabı*, geniş omuza *kilide* derler. Diğer Türkler bunların yerine kumgan, bakan sözlerini kullanırlar". Bunun yanında o Oğuzların *keşür* sözünü Farsça *gezer* sözü ile açıklar. (I, 431-432).

Türkmenlerin dilinde olumsuzluk ifade eden "değil" sözünü "Divan"ın yazarı Türkler arasında alınma söz olarak sayıp, şöyle der: "Bu sözü Oğuzlar Argulardan alıp, onların *zag ol* sözünü bozup, *tegül* demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argulara komşudurlar, dilleri de birbiriyle kardeştir" (III, 153).

XII. yüzyıla ait "*Mukaddimet-ül Edeb*" sözlüğündeki Türkçe sözlerin Türkmen diline yakınlığı çalışmada kabul edildi. Arapça, Farsça sözlüğün üstüne onlardaki kelimelerin Türkmence karşılıkları tercüme edilmiştir. Lakin kelime kelime tercüme edildiği için bazı kelimeler sûni türeme olmuştur. Onun dilindeki *kele yer ot-mal yer gibi ot, keleni bakgıcu-mal bakıcı (lukman), keleniñ ucası yagır boldı, ala koñ, öltürdi kurban tevesini, ahtaladı, ahır kazıgı, baklan guzı, botaladı dişi teve, ak boz at, ak kurut, ak başlıg koy, çomalıp oturdı it, keleniñ sagrısını kamçı birle* gibi kelimelerde ve cümlelerde XI. yüzyıldaki sözlük ile de, şimdiki Türkmen dili ile de mevcut olan genellikler ortaya çıkar.

XIII. yüzyılda yazılan "Arapça-Türkçe Sözlük"ün Türkmen diline yakınlığını ortaya çıkaran dil hadiseleri çoktur. *Armıt, biz, büre, telim, zian, covanmerd, dodak, eğin, yalan söyle-, yıldırım, yük, yorgan, iğne, ilik, keçe, keçut, göbek, kölege, karınça, koç, kurt, öyken, serçe, söğüt, siñek, sındı, tiken, çıban* sözleri eskiden gelen Oğuz-Türkmen sözleridir. Bu sözlükte Türkmen ve diğer Türk lehçeleri için genel olan sözlerin Türkmence olarak gösterilmesi tabîdir. Bunun için de ondaki *meñiz, köp, erin, çız, et-, yumurtga, çäkmen, açkıç, ba: ş, ap-ak, atlı, bağır, ağır, ağrı,akşam* gibi kelimeler dilimizin geçmişine ve bugününe aittir.

XIV-XV. yüzyıllarda kaleme alınan "Ettühfe"de sözlükle birlikte gramer bilgileri de verilir. Onda sadece Türkmen sözleri olarak 167 kelime vardır. Lakin hazırlayan Türkmen dilini ve onun ses özelliklerini iyi bilmediğinden, *içeri* kelimesini *işeri, giceleyin (geceleyin)* kelimesini *gişeleyin* şeklinde yazmıştır. Sözlükteki 3000'den fazla kelimenin 1356'sı şimdiki Türkmen dili

ile paraleldir. Sözlüğü hazırlayan şahıs Türkmen dilindeki uzun ünlüleri anlatmanın yolunu bulmuştur, ancak XX. yüzyılda onun bu yöntemini anlamayan âlimler *a: zgın* kelimesini *avızgın, sö: ndürdi* (bugün uzunluk yok) kelimesini *sövündirdi, ı: sgadı* kelimesini *iyiskedi* şeklinde yazmışlardır. *Aş bolsun, boş gaytmak, boydaş, gırçıldatdı, ortancı, süyr düş, yel semdi* gibi durumlar Türkmen dilinin millî farklılıklarını meydana getiren özelliklere aittir.

XVI. yüzyıldan beri yazılan edebî ve ilmî eserlerimizin dili, eskiden gelen şanlı edebî dilin geleneklerini devam ettirmekle birlikte, Mahtumkulu Pıragı'nın zamanındaki (XVIII. yüzyıl) halk çoğunluğunun diline yakınlaşmaya başlar.

XVIII. yüzyıldan başlayarak, Rus yazarların çalışmalarında Türkmen kelimeleri aralıksız yer alır.[8]

XIX. yüzyılda ise Türkmen dilinin sözlükleri, ders kitapları yayınlanır.[9]

XX. yüzyılda Türkmen dili Türkmen âlimleri tarafından ilmî açıdan araştırılmaya başlanır. XX. yüzyılın 20'li 30'lu yıllarında büyük Türkmen dilcileri M. Geldiyev, K. Börüyev, A. Garahanov; 30'lu-40'lı yıllarında H. Baylıyev, P. Azımov; 40'lı-50'li yıllarında M. Y. Hamzayev, Z. B. Muhammedova, M. N. Hıdırov; 50'li-60'lı yıllarında B. Çarıyarov, G. Sarıyev, A. Annanurov; 70'li-80'li yıllarda T.

Täçmıradov, M. Penciyev, M. Söyegov, S. Atanıyazov gibi âlimler Türkmen dilbiliminin gelişmesine katkıda bulundular.

1 Täçmıradov, T., **Türkmen Edebî Diliniñ Ösüşi ve Normalanışı**, Aşgabat, 1984, s. 76.

2 Baskakov, N. A., **Oçerki istorii funksionalnogo razvitiŒa tŒurkskih Œazıkov i ih klassifikatsiyaazıkov i ih klassifikatsiya**, Aşgabat, 1988, s. 114.

3 Bkz. Yazıki Mira, **Tyurkskiye yazıki**, Moskova, “Indrik”, 1998.

4 Durdıyev, H., **Dil ve Dövür**, Aşgabat, 1997, s. 98.

5 Baskakov, N. A., K **İstorii İzuçeniya Turkmenskogo Yazıka**, Aşgabat, 1965.

6 Muhamedova, Z. B., **İssledovaniya Po İstorii Turkmenskogo Yazıka** XI-XIV WW., Aşgabat, 1973, s. 7.

7 **Divanû Lûgat-it Türk Tercümesi**, Çev: Besim Atalay, 3 C., Ankara, 1992.

8 Sravnitelniye slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannıye desnitseyu vsvysoçayşey osobı, Ç. 1, Spb., 1787, Ç. 2, 1789; Borns A. Putuşestviye v Buharu. Ç. 3. Moskva, 1850. Starçeskiy A. V. Sputnik russkogo çeloveka v Sredney Azii. Spb., 1878.

9 Şimkeviç, P. P., Kratkoye pratiçeskoye rukovodsrvo dlya oznakomleniya s nareçiyem turkmen. Spb., 1892, Aşgabat, 1899; Samoyloviç, A. N. Opyt lingvistiçeskogo isledovaniya tekinskogo govora turkmenskogo yazıka (Rukopis), Spb., 1903; Agabekov, S., Uçebnik tyurkmenskogo nareçiya. Aşgabat, 1904; Belyayev, I. A., Slovar turkmenskogo yazıka, Aşgabat, 1913; Belyayev, I. A., Grammatika turkmenskogo yazıka, Aşgabat, 1915.

Türkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya, Ankara, 2000.

Grammatika Turkmenskogo Yazıka, Fonetika i grammatika, Aşgabat, 1970.

Türkmen Diliniñ Grammatikası, II. T. , Sintaksis, Aşgabat, 1977.

Hamzayev, M., Berdiyev, R., **Kratkiy oçerk Turkmenskogo Yazıka**, Aşgabat, 1971.

Türkmen Diliniñ Sözlüğü, Aşgabat, 1962.